

ERKIN O'XSHATISHLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Latifova Maftuna Yashin qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti,

O'zbek va rus tillari kafedrasida o'qituvchisi

latifovamaftuna186@gmail.com

Qomilboyeva Nuquljon Ixtiyor qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti,

O'zbek va rus tillari kafedrasida 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada o'xshatish vositalarining lingvistik xususiyatlari badiiy matn doirasida o'rganildi, misollar keltirildi va izohlandi. O'xshatishlar haqida bir qancha olimlarning ilmiy qarashlari muhokama qilindi.

Kalit so'zlar: *president birliklar, o'xshatish vositalar, lingvokulturologik qarashlar.*

Professor N.Mahmudov o'zbek tilida o'xshatishlarning to'rt unsurdan tashkil topishini, ular o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi ekanligini ta'kidlaydi va "...o'xshatish sodda gaplarda hamisha murakkab semantik struktura, kamida ikkita semantik propositsiya ifodalangan bo'ladi", – deya qayd etadi. Demak o'xshatish hosil bo'lish o'rniga ko'ra to'rt asos – o'xshatiluvchi predmet (o'xshatish obyekti),

o'xshatuvchi predmet (o'xshatish etaloni)

o'xshatma belgi (o'xshatish asosi)

o'xshatish vositasi (o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi) asosida shakllanadigan tasviriy ifodadir. O'xshatish haqida o'zbek tilshunosligida ilk tadqiqod ishini olib borgan M.Mukarramov esa uni 3 asosdan iborat, o'xshatiluvchi obyekt va o'xshovchi obraz o'xshatishning asosi, o'xshatish vositasiga asos sifatida qaralmaydi degan fikrni ilgari surgan. Akademik A.Rustamov bu hodisani quyidagicha ta'riflaydi: "Shoirning mahoratini, xususan, uning tasavvur va xayol olamining boy yoki qashshoqligini ko'rsatuvchi badiiy vositalardan biri o'xshatishdir". O'xshatishning mundarijasini o'xshatish, o'xshovchi va o'xshamish tashkil etadi. O'xshatishni hosil qiluvchi leksik vositalar kabi, singari, go'yo, xuddi, misli, misoli, bamisli ko'makchilari, Grammatik vositalar esa –day, (-dek), – simon, – ona, – larcha kabi qo'shimchalardir. Hozirgi o'zbek tilida kabi, singari, yanglig', xuddi, go'yo, bamisoli, misli, mislsiz, misoli, baayni kabi so'zlar o'xshatish munosabatini ifodalovchi yordamchilardir.

Badiiy adabiyotlarimizni o'xshatishlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi va asarlarda muallifning o'ziga xos original o'xshatishlar ya'ni yozuvchi mahoratini belgilaydigan erkin o'xshatishlarni ham uchratish mumkin. Fikrimiz dalili sifatida

O'tkir Hoshimovning **“Dunyoning ishlari”** va Pirimqul Qodirov **“Yulduzli tunlar”** asarlaridagi o'xshatishlarni ko'rib o'tamiz:

1. Yirik-yirik yulduzlar bilan to'lgan osmonga tillaqoshdek ingichka oy suzib chiqardi.

3. Qabrston jimjit. Faqat yo'lakning ikki chetida saf tortgan mirzateraklar qabr ustiga bosh eggan farzandlardek onaga orom tilab alla aytadi.

Yozuvchi o'z mahoratini shu o'xshatishlari bilan bilib olish mumkin. Mirzateraklarning egilganini shunaqa chiroyli o'xshatishni ko'rsatib berilgan.

4. Sovuqda mushdekkina bo'lib dildirab turibdi.

5. Qorong'i osmonda yana ham qoraroq soyadek qilt etmay turgan bu qoyalar bizga o'xshaganlarning necha-nechasini ko'rdi ekan?..

6. Bechora onam! O'sha iztirobli afsonani aytayotganingdan inidan mo'ralagan qaldirg'och bolasidek ko'rpadan bosh chiqarib yotgan besh bolang bir-biri bilan inoq bo'lishini shunchalik xohlaganmiding!

7. Gazetachining ishi bir tomondan uloqchi otga, ikkinchi tomondan omoch tortadigan otga o'xshaydi. Uloqchi otdek manzilga yuguradi-yu, yer haydaydigan otdek har kuni omoch tortadi... .

8. Haqiqat havoga o'xshaydi. Nafas olib turasiz -u, o'zini ko'rmaysiz. O'ylab qarasam, oyim go'dakligimda qayta-qayta aytib bergan mana shu ikki afsona hayotdek oddiy, hayotdek chuqur haqiqat ekan.

10. Ammo qo'lingiz ham xina qo'ygandek sarg'ayib ketadi.

11. Bir kuni Xo'ja, Toy, Vali to'rtovlashib rosa soqqa quvar o'ynadik. Jimitdekkina soqqam bilan bir do'ppi yong'oqni yutib oldim.

12.- hoy, qizim, bola-ya bu, bola-ya! – onam chumchuqdek chirqillab juvonga yopishdi.

O'tkir Hoshimov o'z asarlarida individual o'xshatishning yuksak, tesha tegmagan namunalaridan foydalangan desak mubolag'a bo'lmaydi. “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asaridagi ushbu gapni kuzatsak; “Asar binoga o'xshaydi. Faqat bino g'ishtdan quriladi, asar esa so'zdan. Endi bir narsani tasavvur qiling, bitkazilgan binodan bitta g'ishtni sug'urib olsangiz uning husniga shikast yetadi, o'nta g'ishtni ko'chirsangiz bino bosib qoladi. Shunday asar borki butun jummalarni olib tashlasangiz ham yuzta so'zni olsangiz ham, mingtasini o'rnini almashtirsangiz ham o'zgarmaydi. Bunaqa “asar” bino emas vayronadir”.

“Yulduzli tunlar” asaridagi erkin o'xshatishlardan namunalar.

1. Qizil tuproqli tepaliklar orasidan o'tib kelayotgan sersuv Quvasoy qon qo'shib oqizilgandek qip-qizil bo'lib ketdi.

2. Ilgarilar hurkovich ohudek tutqich bermaydigan Robiya hozir olanechuk yuvosh bo'lib qolgan edi. Uning xina qo'yilgan qo'llari gulday chiroyli.

3. Sizni bir qora ho'kiz xanjarday shoxlari bilan suzib. .. Yo'q! Yo'q! Eslasam, etim junjikib ketadir!
4. Yuziga qora niqob tutgan ayiqday zo'r yigit uni yelkasi bilan urib chetladi-da ko'chaga otildi.
5. Yuziga birdan ajal sharpasi tekkanday yuragi shiq etdi.
6. Bobur esa to'g'riga ketgan tor so'qmoqdan qalin daraxtlar orasidan yelday uchib boryapti.
7. Yog'iy mo'ri malaxday yopirilib quvaga yaqinlashdi .
8. Bu qarq'ish Boburning qalbiga o'tkir tig'day qadaldi.
9. Tohir og'am !- deb qichqirganini uzoqlardan kelgan sharpaday zo'rg'a eshitildi.
10. Kiyikday chaqqon Xonzodabegim yigitning yelkasida tutib o'zini tez angladi va sekin rahmat aytdi.
11. Bobur uni yillar davomida ko'rgan emas, ammo ko'rganlar hammasi Oyisha begimning g'unchadek go'zalligini maqtab kelganini eshitgan.

O'xshatishlar foydalanuvchining hissiyotlarini uyg'otishga qaratilgan bo'lib, ular orqali muallif tomonidan maqsad qilingan emotsional reaksiyalarni keltirib chiqaradi.

Tilda o'xshatish hosil qiluvchi turli vositalar mavjud bo'lib, o'xshatish asosan leksik va grammatik jarayonlar vositasida vujudga keladi.

Quyidagi matndagi o'xshayotgan va o'xshatilayotgan predmetlar orasida xuddi shunday predmetlik belgilari mavjud emas. Ko'kda, qoq peshonada, xuddi ulkan oq qovunning bir pallasiday oppoq oy olamni allaqanday osuda, mayin, kumushrang yog'duga g'arq qilib yarqirab turibdi. (O. Yoqubov. «Oqqushlar, oppoq qushlar...») Bu o'rinda oy qovunga o'xshatilgan.

Ketma-ket kelgan o'xshatishlarning bunday ko'rinishiga quyidagi matnlar ham misol bo'la oladi: Daraxtlar daryoday shovullar, to'zg'igan xazonlar osmonda galagala notinch qushlarday charx uradi. Jazirama yoz pallasida ham bu yerlardan kechalari g'ir-g'ir shabada arimas, baxmalday tiniq osmon olmaday-olmaday oppoq yulduzlarga to'lib ketadi. (O. Yoqubov. "Oqqushlar, oppoq qushlar...")

Ikkita o'xshatish uchun asos bo'ladigan belgi bir predmetga mujassamlashgan hollar ham uchraydi. Bunday o'xshatishlarda ham o'xshatish obekti ikkita, biroq har ikkala obekt ham bir predmetga xos. Masalan, Go'yo qumga ishqab artilgan kumush barkashday yarqirab ketgan to'lin oy qoq peshonaga kelgan, tepadagi qo'rg'on xarobalari ham, pastdagi o'zan ham – hammayoq uning sutday tiniq osuda shu'lasiga g'arq bo'lgandi. (O.Yoqubov. "Oqqushlar, oppoq qushlar...") Mazkur matnda oy shakl-ko'rinish belgisiga ko'ra kumush barkashga qiyoslangan, oyning shu'lasini tiniqlik belgisiga ko'ra sutga qiyoslangan. Har ikkala o'xshatish uchun asos bo'lgan belgi bir predmetga, ya'ni oyga xos.

Bu esdaliklar xayolida g'ujg'on urdi-yu, dilini kuz oftobiday tiniq beg'ubor bir tuyg'u chulg'ab oldi. (O.Yoqubov. "Oqqushlar, oppoq qushlar...") Bu matndagi o'xshatish obekti – tuyg'u, (tiniq, beg'ubor tuyg'u) bilan, o'xshatish predmeti – kuz oftobi orasida qiyoslanuvchi belgi mavjud emasligi o'xshatishning bu ko'rinishi badiiy idrok bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan o'xshatishning bu turi yorqin, ta'sirchan badiiy fikr ifodalash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, Shoqosimning nazarida go'yo botgan oftob qayta chiqib olam charaqlab ketganday bo'ldi. (O.Yoqubov. "Oqqushlar, oppoq qushlar...") Bu matndagi olam charaqlab ketganday bo'ldi birikmasi "ko'ngli yorishmoq" ma'nosini ifodalagan. Matnda o'xshatish uchun ikki asos bor. Birinchi asos "xafalik", ikkinchi asos "xursandlik", ya'ni ko'ngil yorishmoqlik. Birinchi asos uchun o'xshovchi obraz – botgan oftob, ikkinchi asos uchun o'xshovchi obraz – qayta chiqqan oftob. Biroq ko'rinib turibdiki, bu ikki asos ham matnda yashiringan, uni matndagi o'xshatish yordamida ifodalangan "ko'ngli yorishmoq" ma'nosi orqali anglash mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, o'xshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. O'xshatishlar turli narsalar o'rtasida aloqa o'rnatish kuchli his-tuyg'ular va tasvirlarni yaratishda ishlatiladi. O'xshatishlarni ko'plab she'riyat, nasr, drama, lirika va hatto hazil iqtiboslarida ham uchratishimiz mumkin. O'xshatishlar bejirim va ta'sirli nutq imkoniyatlariga kuch beradigan tunganmas manba, avlodlar o'rtasidagi obrazlar vorisiyligini saqlovchi muhtasham vosita sifatida katta etnopsixologik, lisoniy madaniyatshunoslik va lingvopoetik qimmatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Каримов С.Зулфия асарлари лингвостилистикаси.Монография.–Самарқанд, 2006.
2. Махмудов Н., Худойберганаева Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. –Т.: Маънавият, 2013.
3. Laylo, J. R. (2024). NAVOIY ASARLARIDAGI OZIYQ-OVQAT VA O'SIMLIK LARINING LINGVOMADANIY TADQIQI. News of UzMU journal, 1(1.3), 299-302.
4. Mahmudov N. O'xshatishlarning til va nutqdagi o'rni / Til tilsimi tadqiqi. –Т.: Mumtoz so'z, 2017.
5. Mahmudov N. va b. Ona tili 11-sinf o'quvchilari uchun darslik. –Т., 2018.
6. Jo'rayeva, L. (2024). ALISHER NAVOIY ASARLARIDAGI KIYIM NOMLARINING LINGVOPOETIK VA LINGVOKULTROLOGIK TADQIQI. Development of pedagogical technologies in modern sciences, 3(3), 124-127.
7. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатишлар. –Т., 1975.
8. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. –Т.: Фан, 1977.
9. Ёқуббекова М. Ўзбек халқ кўшиқларида ўхшатиш. –Т.: Фан, 2005.

10. M. Latifova [O'ZBEK TILIDA QO'SHMA SO'ZLAR TADQIQI \(RAVISH SO'Z TURKUMIGA OID QO'SHMA SO'ZLAR MISOLIDA\)](#) //Science and innovation in the education system. –2023. –Т. 2.–No. 5. –<http://econferences.ru/index.php/tafps/article/view/11411>
11. A Study of Compound Words Related to Nouns in Language *Latifova Maftuna Yashin qizi*
<http://journals.academiczone.net/index.php/jjphr/article/view/2555/2249>
12. Jiyanqulovna, J. R. L., & Ilhomovna, S. D. (2024). O 'ZBEK TILI VA XALQINING SHAKLLANISHIDA ALISHER NAVOIY ASARLARINING O 'RNI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 44(4), 127-130.